

dawskie i woloskie, karton 43, No. 3), list Jiřího I. Stěpánu Janu Kazimírovi z 16. III. 1953 (tamtéž, No. 15) a relace Jiřího I. Stěpána kancléři Koryciánskému z 20. VIII. 1953 (tamtéž, No. 16), list téhož Janu Kazimírovi z 29. X. 1653 (tamtéž, No. 25), list téhož Stanislavovi Potockému ze 17. III. 1654 (tamtéž, No. 33) a dále z téhož fondu dokumenty pod sign.: No. 34, 35, 46, 48; jde vesměs o závazné dokumenty k dějinám polsko-moldavské spolupráce v boji proti osvobozenkému hnutí na Ukrajině. Dále máme zato, že editoři do své edice měli zahrnout turecký list krymského vezíra Sefer Agiho Janu Kazimírovi (z konce října a počátku listopadu [?] r. 1650 — AGAD, AKW, dział Tartarica, K. 62, t. 10, No. 341), list téhož Stefanovi Koryciánskému z listopadu 1653 (tamtéž, K. 62, t. 22, No. 353) aj.; tyto dokumenty osvětlují jednotlivé skutečnosti polsko-tatarských vztahů v poměru k osvobozenkému boji Ukrajiny a k společnému úsilí ve válce proti Bohdanu Chmelnyckému a proti Rusku.

Vydavatelé neměli opomenout možnost poukázat v poznámkách na další prameny, vztahující se k událostem, o nichž se publikovaný dokument zmiňuje, a které do edice nebyly pojaty. Poznámkový aparát je omezen pouze na provenienční údaje, kritický aparát takřka zcela chybí. Uvítali bychom rovněž, kdyby se přikročilo k vypracování jednotné koncepce edice dokumentů k národně osvobozenkému boji ukrajinského národa v 16. a v 1. pol. 17. stol. Dosavadním edicím tato koncepce chybí.

František Hejl

Theodor Schieder, *Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung*. München—Wien 1965, str. 228.

Mezi autory, kteří pší o teorii dějepisectví a o filosofických otázkách historické vědy a historického poznání, jsou v současné době ryzí teoretikové takřka výjimkou. I v Německu, kde byl tento typ učence téměř tradiční, ztěžují jej už jen příslušníci starší generace. Rothackerovou smrtí jakoby se uzavřela i jejich řada. Tolikrát požadovaným a tak potřebným sblížením historie s filosofií lze snad vysvětlit, že za historiografii mluví o jejích teoretických záležitostech přímo historici. Totiž ti z nich, jejichž konkrétní badatelská, výzkumná práce je doprovázena sklonem k abstrakci, k formulování obecných závěrů, plynoucích z analýzy a interpretace materiálu i z přemýšlení nad povahou historikovy práce. Spojení historika a teoretika v jedné osobě je patrné v historiografii anglické např. na osobnostech H. Butterfielda, G. Barraclougha, E. H. Carr, i v dějepisectví francouzském, kde úvahy H. I. Marroua, F. Braudela a R. Arona vyrůstají ze základu, kterým jsou jejich studie ze středověkých dějin nebo historie moderní a současné. Nejinak je tomu ve vědě západoněmecké, kde byla tendence spojovat teoretické zamýšlení s konkrétním badáním zahájena po válce O. Brunnerem, H. Heimpelem a G. Ritterem. Ve střední generaci ji uskutečňují ještě výrazněji W. Besson, W. Conze, W. Hofer — mezi jinými. Ovšem historiky, kteří se od vlastní badatelské práce dostávají nejdále a nejprogramověji na terén vyhrazený i filosofům a sociologům, jsou F. Wagner a Th. Schieder.

Tato skutečnost je nejen symptomem poznenáhl se měnícího vztahu mezi teorií a praxí historického studia, ale i aktivním činitelem, který na změnu zmíněného vztahu sám intenzivně působí. Příčinou mimořádného vlivu této produkce z teorie dějepisectví a filosofie dějin je to, že zůstává neustále ve vztahu ke konkrétním problémům historického badání, odpovídá na otázky, které z něho vyplývají. Nerozvíjí tedy jen důmyslné konstrukce, jež s vývojem a potřebami historické vědy nemají nic společného. Je jisté, že náročnost, velkorysost úvah takto spjatých s historickým badáním se zmenšila ve srovnání s velkými systémy teorie historického poznání, které byly vytvořeny v 19. století. Avšak v tomto případě lze tvrdit, že méně je více. Většina duchaplných a hlubokých postřehů se pro svou náročnost a odtažitost nedostala vůbec do horizontu zájmu badajících, píšících a vyučujících historiků. Zasluhou personální symbiózy teoretické úvahy a konkrétního výzkumu se v tomto ohledu situace změnila spíš k lepšímu.

V Schiederově případě jsou badatelskou základnou německé dějiny 18. a 19. století, dějiny německého státu a ideologie. Na druhé straně pak jí je Schiederova učitelská praxe. Tato podvojná zkušenost určila i ráz jeho poslední knížky.¹ Je dvojdílná. Na prvních stopadesáti stranách podává Schieder to, co lze opravdu ve shodě s podtitulem nazvat úvodem do historické vědy a historického myšlení. V druhé části otiskuje dvě studie (*Strukturen und Persönlichkeiten in der Geschichte; Möglichkeiten und Grenzen vergleichender Methoden in der Geschichtswissenschaft*), které už předtím vyšly v *Historische Zeitschrift*.² Přestože nápadně ruší jednotnou výstavbu knížky, je nemožné nepřiznat, že jsou v ní přetištěny

právem. Jejich ideové a metodické zaměření vyplývá totiž konsekventně z premis, vyloučených v první části knížky. Zejména první studie — v jejímž názvu se slovo dávno zdánlivě v pojmosloví teoretiků dějepiscůví ocitá symbolicky v sousedství výrazu jednoznačně charakterizujícího orientaci soudobého dějepiscůvství — dává zpětně plný smysl první části knihy. Dovoluje v ní vidět jedno ze svědectví o současném stavu západoněmeckého a obecně i západoevropského nemarxistického dějepiscůvství.

Sám Schieder upozorňuje v předmluvě na okolnost, že dodává podobným úvodům do historie dvojího smyslu. Vedle toho, že plní svoje užší poslání praktické, bývají zároveň nejsoustavnějším vyjádřením zásad a programů jednotlivých historických škol a směrů, mezníky etap v dějinách historické vědy. Nerozhoduje, že jednou kodifikují a shrnují zásady v praxi už uplatňované a že podruhé otevírají průhled na nový úsek cesty poznání. Schieder si uvědomuje, že píše svoje úvahy v uzlovém momentu dějin německého myšlení, v situaci, která sice na pozadí tradic německé historiografie překvapuje, která však nemohla nenastat i v západním Německu. Na rozdíl od těch předělů, které Schiederovi splývají s vystoupením Schillerovým, Droysenovým, Burckhardtovým a Bernheimovým, je současná západoněmecká historiografie v poměrech, kdy je nutno při definování vztahu mezi historií a obecným povědomím začínat od samotných začátků. Schieder pocituje, že mezi historií jako vědou, která se těší prosperitě, je pevně institucionálně zabezpečena, jejíž produkce má neustále větší objem, a mezi historií jako pamětí, jako součástí vědomí o skutečnosti, existuje stále se zvětšující rozpor. Pominula víra, že historie je učitelkou života, a představa o souvislosti dějin nebo dokonce jejich cíli a smyslu je dokonale zatemněna. Proto nemůže být dnes psaný úvod do historie jen seznámením s technikou a metodou historické práce, jen uvedením do historického řemesla, o jehož oprávněnosti vládně samozřejmě shoda. Na tuto skutečnost profesionální historikové a učitelé historie zapomínají, nepřipouštějíce si starost, zda neučí vědě, kterou kromě nich samých nikdo nepotřebuje.

Tímto bolestným problémem je Schieder nejen zaujat, ale také veden při koncipování své malé, leč nevdědní knížky, nekonvenčního úvodu do historického myšlení. V poválečné literatuře tohoto druhu se setkáváme se dvěma typy podobných přehledů, s úvody dvojího rozdílného poslání. Na jedné straně se řadí instruktivní texty pro studenty a začínající badatele, kteří si mají osvojit základy historické práce: to je např. Quirinův úvod do studia středověkých dějin, Kirnův nástin, Nabholzovo uvedení do studia středověku a novověku, Halkinův úvod do historické kritiky. Druhý typ, jehož předobrazem byla Droysenova Historik i známá Bernheimova příručka, přesahuje svou náročností poslání školské učebnice. Je v něm obvykle podána suma a třešň vědění a názorů celých škol, jsou vloženy a objasněny hlavní principy, na kterých spočívá jejich praxe. Nejsou ani tak uvedením, jako syntézou; ne ovšem syntézou faktů, ale hledisek a hodnotících kritérií. Sem patří např. kniha L'histoire et ses méthodes.³ Oba zmíněné typy mají společný rys v tom, že se obracejí k odbornému publiku, v první řadě k historikům z profese. Je příznakem velkých přeměn v západoněmecké historické vědě a v německém historickém myšlení, že právě tam, kde tradice učeného a od světa odděleného bádání byla nejsilnější, vznikl po válce zcela jiný typ úvodu do historie. Nehledá svoje čtenáře mezi akademickými kruhy a nepočítá se samozřejmě s zájmem specialisty: jde za čtenářem neoborníkem a nepředpokládá o mnoho více než znepokojení otázkou, co je vlastně historie a k čemu je. Takovou funkci má svazek Geschichte vydaný jako jedno číslo v řadě Fischerových kapsních encyklopedií⁴ a má ji i Schiederova kniha.

Naprosto v ní chybějí kapitoly, které tvořivají obvyklé jádro podobných publikací, totiž výklady o postupech historikovy odborné práce, o pomůckách, kterých používá, o pomocných a příbuzných vědách, jejichž metody musí poznat. Místo toho se nabízí čtenáři, který se zajímá o historii jako minulost světa, v němž žijeme, zamyšlení, zda je vůbec třeba začínat se studiem historie. Dovídá se, co je vlastně historický přístup ke skutečnosti a má-li smysl pohlízet z historické perspektivy na ten svět, který kolem nás existuje a v němž existujeme. Schiederova knížka je souvislým průvodcem hlavními etapami na pouť čtenáře, který se teprve začíná zamýšlet nad povahou historie. Proto je napsána na minimálním počtu stran a bez poznámkového aparátu. Nejnütnější a dobře vybrané údaje o hlavní a nové literatuře jsou uvedeny souhrnně při každé kapitole. Text sám je plynulým a promyšleným uvažováním zkušeného badatele, které nechce zaplavovat údaji, ale dopovídá člověka při jeho setkání s minulostí jako předmětem studia. Tak kniha nejen odpovídá možnostem adeptů historických oborů, ale je schopna obracet se i k přemýšlivým neoborníkům. Je rozčleněna do pěti kapitol pojednávajících o předmětu historie, o otázkách, které si klademe při studiu historie, o historickém času a prostoru, o funkci člověka v dějinách a o formách historického díla. Už sám tento výčet hlavních stupňů Schiederova výkladu

poučuje o struktuře knihy a naznačuje leccos o její ideové a metodologické orientaci. Je možno z něho i poznat, jak se pod Schiederovým rukama úvod do historického myšlení zkonkretizoval. V tom smyslu, že neseznamuje s odtažitými problémy jen filosofické povahy, ale hledí poskytnout orientaci o realitách, se kterými historik zachází. Přirozeně, že i tato orientace vede v poslední instanci k problémům velmi abstraktní povahy. Avšak Schieder dobře ví, že průchodní etapou musí být právě úvahy relativně konkrétní.

Z osnovy jednotlivých kapitol to vyplývá ještě názorněji. V první kapitole, o předmětu historie, nastiňuje vztah historie k ostatním vědám a k filosofii, poučuje o změnách v pojetí objektu historického studia od antiky po přítomnost s přirozeným důrazem na hlediska uplatňovaná v 19. a 20. století. Vyšetřuje, jak se doplňuje hledisko historikovo s analytickými postupy jiných věd, obírajících se studiem téže společenské skutečnosti. Naznačuje, jak na soudobé pojetí objektu historické vědy působí současná společenská realita. Do tohoto pásma výkladu jsou vloženy oddíly, které Schiederovu knihu povznášejí nad pouhý — i když dobře uspořádaný — souhrn známých pravd a činí z ní práci obsahující řadu originálních postřehů o povaze historického poznání. Ty jsou obsaženy v jeho nártu vývoje historické vědy, pojatého z hlediska přesouvání pozornosti na rozdílné oblasti historické skutečnosti; v poznámkách o postavení takových speciálních historií, jako jsou dějiny ekonomické nebo kulturní; v průlomu do tradičních přehrad mezi historií a prehistorií; v nástinu vztahu mezi dějiny a současnými dějiny, zejména v poměrech poválečného poraženého Německa.

Na stejně novou půdu se Schieder pouští v druhé kapitole o tom, čemu se v české filosofické terminologii říká tázání. V řetězu výkladů o rekonstrukci minulosti v historikově pohledu, o objektivitě, porozumění, individuálních jevech a typech, normách, jsou obsaženy myšlenky, kterým Schieder zjednáva definitivní domovské právo v německé historické metodologii. Jsou v poukazu na změněný poměr mezi metodami kulturních a přírodních věd, v zdůraznění struktur jako objektu historického studia. Novým prvkem je i uznání ideologické povahy historického poznání a mnohostranné podmíněnosti poznávajícího subjektu, v tom i podmíněnosti třídní. V třetí kapitole o historickém času a prostoru se Schieder dostal na území, s jehož výzkumem — aspoň pokud jde o sepětí historie se zeměpisným prostředím — začala německá věda, které se však stalo doménou historiografie francouzské. V tomto kontextu Schieder může naznačit některé zanedbávané, ale důležité samozřejmosti o různém vztahu sociálních útvarů, institucí a států k prostoru. Na méně zanedbávané, protože velmi nedávne poznatky historické vědy naráží Schieder, když uvažuje o existenci několika časových rovin historického procesu, o časových kategoriích a epochách, o struktuře historického času. Konečně jsou stará schémata německého historismu podstatně korigována i ve čtvrté kapitole o člověku v dějinách. Tam se čtou úvahy o člověku jako dobově podmíněné individualitě i jako substanci, o člověku jako izolovaném jednotlivci a současně členu sociálních útvarů, o velkých individualitách i člověku masového století, konečně o člověku jako subjektu a objektu dějin. Se zřetelem k tradici německé historiografie, přesněji řečeno k Droysenově Historik, je nepochybně psána pátá kapitola o formách a prostředích, kterými je historické poznání vyjadřováno. Tam, kde se obvykle shledáváme s banálními poučkami o tom, že historik má psát srozumitelně a že analýza není syntéza, nacházíme odstavce a stránky, které nemohly být napsány než v šedesátých letech našeho věku autorem, který má nejen přehled o současném stavu historické vědy, ale i o pokrocích ostatních věd a filosofie. Jsou to pasáže, kde Schieder rozlišuje historickou vědu a dějepisnou literaturu, zabývá se problémem jazyka v historickém díle; tím, co bychom nazvali podle příkladu lingvistů pojmenováním a významem a čím se zaměštnává soudobá sémantika, teorie informace a jazykověda. Je pravda, že Schieder nejde daleko za obecné téze. Avšak vzhledem k rozsahu díla a zejména jeho funkci lze jen ocenit, že nepodlehл pokušení předkládat historikům výtahy z praktické stylistiky a že se — myslím jako první historik vůbec — pokusil načrtnout problematiku vztahu jazyka a poznání v historickém díle. Tak jako si dovolil exkursy do sfér jazykovědců, tak obohatil naše poznání povahy historického díla srovnáním s hledisky literatury a literární vědy. To mu dovolilo učinit z kapitoly o formách a druzích, ve kterých historik vyjadřuje svoje vědění, jednu z nejpodněnějších moderních úvah o historické noetice a zejména o tom, co se nazývá krizí historické vědy. Protože Schieder překonal úzce specializované stanovisko historika a viděl problémy poznání minulosti v souvislostech vývoje ostatních věd, dobově společností a kultury, nemusí končit svoje úvahy o současném stavu historiografie jen pohledem beznadějně obráceným do minulosti. Uzavírá je přesvědčením, že tato krize je krizí těžko řádu, kterou prodělávaly a prodělávají i jiné vědy a která prostě znamená, že dějepisectví současné doby bude jiné, než bylo dějepisectví minulého století a počátku století našeho. Podoba této současné histo-

riografie — a podobou myslíme nejen jazyk historikova projevu, ale celý způsob, jak vyjadřuje dějepisec svoje vidění světa v jeho časovém plynutí — musí být zákonitě jiná: jiná je i situace, ve které se oddává dějepisec svému výzkumu a své reflexi a jiná je i realita, o jejíž povaze chce historie vydávat svědectví.

Zmínil jsem se, že dvě studie, které tvoří druhou část knihy, pomáhají poznat smysl celku. To proto, že ukazují zřetelně směr, kterým se pokouší Schieder obrátit západoněmecké historické myšlení. Ať tam, kde načrtává schéma vývoje historiografie a považuje období individualizující metody německého historismu za ukončené, nebo tam, kde činí historické, z minulosti vycházející poznání současných dějin předním úkolem německé historiografie, kde ve studiu struktur vidí možnost najít vyrovnání mezi protikladem nehistorického sociologismu a izolujícího historismu, kde se mu mění fakt času v dějinách z problému ontologického v povinnost různého metodického přístupu k různým oblastem skutečnosti, kde požaduje zasazení historických faktů do trojrozměrného prostoru, tam všude lze pozorovat, jak Schieder obohacuje tradiční hlediska německé historiografie podněty přicházejícími z toho typu historického myšlení, které bývá i Němci samotnými označováno za západoevropské. Jeho původ hledají i němečtí historikové myšlení v racionalismu a empirismu protikladném německým idealistickým soustavám 19. století. Jeho nejpříkladnější soudobou realizací pak vidí v dnešní francouzské historiografii. Schieder není v tomto úsilí osamocen. Souvisí se situací západoněmecké historiografie po roce 1945, že se němečtí historikové rozpomenuli na impulsy, které jejich vědě marně dával K. Lamprecht, a že se obrátili především k dílu M. Webera. Souběžně s tím byli zasaženi i příkladem imponujících výkonů francouzské historiografie poválečných let. Pod tímto společným vlivem došlo k nejhlubšímu zvěcnění, zkonkrétnění a zempiričtění německé nemarxistické historiografie za celou dobu její existence. Cenou, která za to byla zaplácena, byla ztráta výlučného postavení německé historické vědy ve světové historiografii. Je užitečné porovnat tón projevů, jimiž ještě před deseti lety hájil G. Ritter tradiční pozice německé historiografie — jako vědy o vývoji v zásadě nedeterminovaném, o individualitách, o porozumění jako základu poznání, o míře poznatelnosti — s motivem dnešních Schiederových úvah. Ukáže se nám, jak mnoho si už tuto změněnou situaci německá historiografie uvědomila. Schiederovou zvláštností je, že si nejen uvědomuje, jak bylo dominantní postavení německého dějepisectví vystřídáno polaritou německého a francouzského modelu a jak se v další fázi ohnisko posunuje za Rýn, ale že z tohoto poznání vyvodil důsledky. Reakcí na tento přesun konečně signalizoval už Bessonem redigovaný slovník Geschichte, o kterém byla zmínka. Jenže zatímco v tomto případě šlo teprve o první pozitivní konfrontaci různých stanovisek a o soustavné seznámení s tím, co se nazývá sociologickou, ekonomickou, kolektivistickou, kvantitativní, empirickou orientací západoevropské historiografie anglofrancouzského ražení, šel Schieder o kus dál. Pokusil se nová hlediska vpojit jako organickou součástí do soustavy pojmů, vztahů a postupů, které byly donedávna charakteristické pro německé dějepisectví. Nepochybně se mu to podařilo. Zdar jeho úsilí je v očích neněmeckého pozorovatele možná větší, než chtěl autor sám. Je totiž nesnadné rozlišit, zda starý systém absorboval dokonale prvky nového učení, nebo zda si nové postupy přizpůsobily k svému obrazu stará schémata. Ať už je tomu jakkoliv, vznikl tak experiment neobyčejně zajímavý a důležitý pro budoucnost aspoň v jednom směru. Stále zřetelnější jednostranná odosobněnost francouzského zaměření historického bádání je tu vyvažována korekturami. Přicházejí z historiografie, která sice některé skutečnosti nadosobní a hmotné podecňovala, ale která zato promyslnila problém individua a ducha v dějinách do opačné jednostrannosti. Proto sluší podtrhnout, že (ve formě, již připomínají v české vědecké literatuře úvahy bohužel ne historika, ale linguisty V. Mathesia) dostáváme do rukou příznačný doklad o integraci historické vědy, nemarxistické západoevropské historiografie. Je to zároveň svědectví, že se její vnitřní situace po třiceti letech ostrých protikladů začíná podstatně měnit a že nastává její nová fáze.

Jaroslav Marek

¹ Předcházely jí dvě Schiederovy knihy podobného zaměření: Th. Schieder, *Staat und Gesellschaft im Wandel unserer Zeit. Studien zur Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*. München 1958; Th. Schieder, *Begegnungen mit der Geschichte*. Göttingen 1962.

² Srov. ČsČH 14, 1966, str. 113.

³ Srov. ČsČH 13, 1965, str. 218 n.

⁴ Srov. SPFFBU C 10, 1963, str. 159 n.